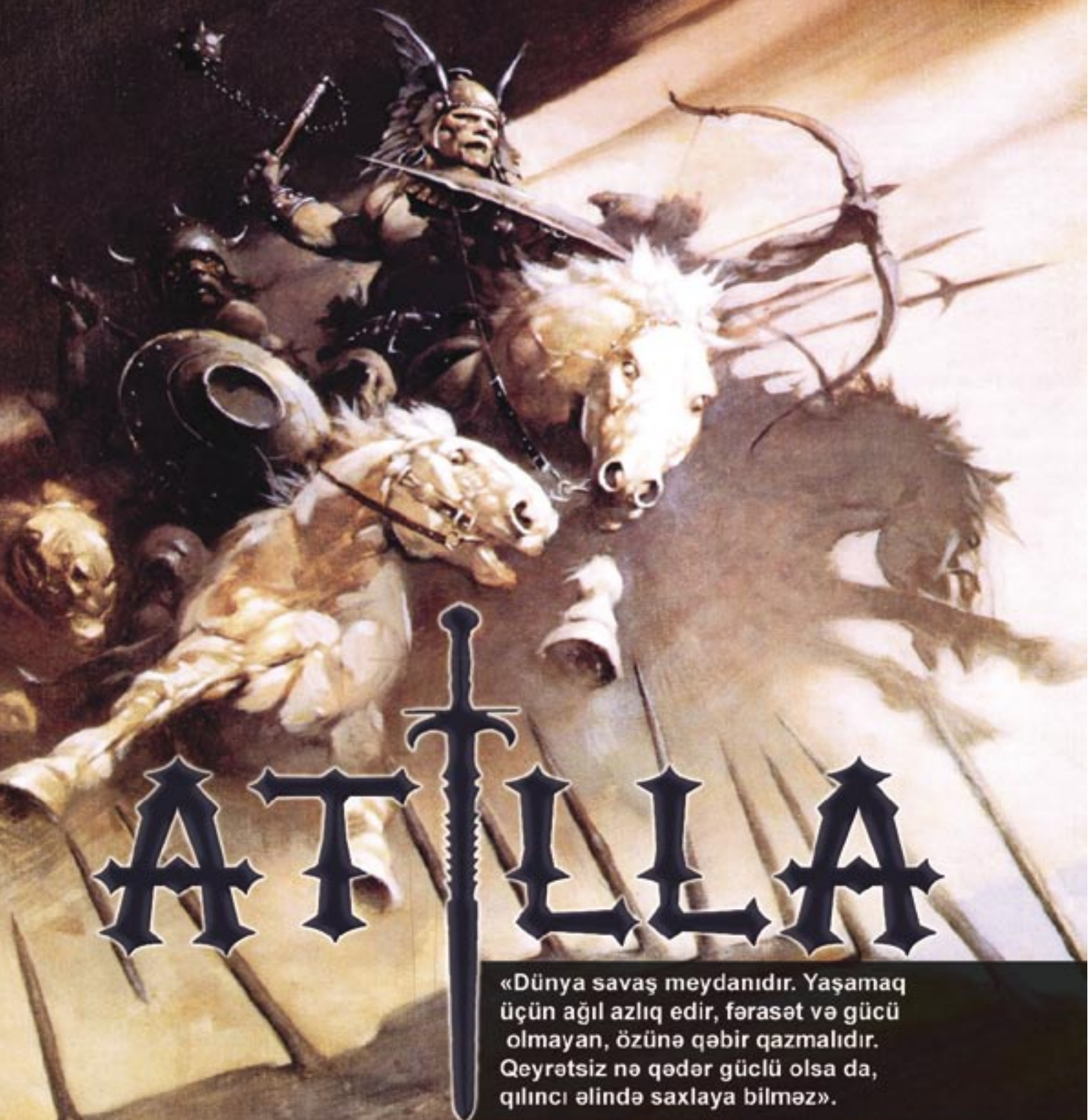

ՅԻԻ: < ԻՐԻ < ԻՌ: < Ջ < ԻՐԻԻ: ԿԳ 3 < Գ Կ: ՅԻ ԿԳ Կ Ի 3

ATILLA

«Dünya savaş meydanıdır. Yaşamaq üçün ağıl azlıq edir, fərsət və gücü olmayan, özünə qəbir qazmalıdır. Qeyrətsiz nə qədər güclü olsa da, qılıncı əlində saxlaya bilməz».

BİZ KİMİK

və kökümüz hardan başlanır?

Ramazan Qafarlı

rəssam Elşad Qasimov

Ulu əcdadlarımız – işqular, turanlılar, saklar, sarmatlar, hunlar, oğuzlar və səlcuqlar haqqında rus, ingilis dillərində olduqca müəmmalı fikirlər formalaşdırılıb mötəbər tarix kitablarında, ensiklopediyalarda, internet saytlarında yerləşdirilir. Elmdə mövcud olan əsas qənaətlərdə bildirilir ki, türkün kökü b. e. ə. III yüzillikdə Çin və Monqolustan sərhədlərində hun tayfalarının görünməsi ilə başlasa da, onlar özlərini tarix meydanında b. e.-nin. VI əsrində təstiqləmişdir. Əlbəttə, həmin çağlarda (min il ərzində) Mətə, Atilla kimi cahandarların böyük imperiyalar qurub az qala dünyanın yarısından çoxunu əsarət altına alması hadisələrini gizlətmək, ya da qatı duman içində saxlamaq mümkün olmadığından hind-avropa mənşəli xalqların arasında köçəri türk tayfalarının da yaşadığı etiraf edilməliydi. Lakin birincilərin (hind-avropalıların) çox əski çağlardan Çin sərhədlərini belə aşaraq sürətlə gündoğana doğru yayıldıklarını kororanə vurğulasalar da, türkün kökünün b. e. ə. III yüzillikdən o yana

adlamadığını irəli sürməklə tarixi qanunauyğunluğu pozurdular. Çünki heç bir etnos hər hansı bir əraziyə göydən düşmür, ya da qəflətən öz-özünə doğulmur, daha əski tayfa və qəbilələrin birləşməsi, müxtəlif xalqların assimliasiyası nəticəsində yaranıb fəaliyyət dairəsini genişləndirir. Bu halda dil faktoru üstünlük təşkil edirsə, yəni yeni etnos kimi təsdiqlənəndə dil türk elementləri əsasında formalaşsarsa, inkaredilməz faktıdır ki, əvvəlki mərhələdə də türklük (yaxud prototürklük) əsas, özül funksiyasını yerinə yetirmişdir. Bu həqiqətlərə göz yumanlar türklüyün kökünü daha dərinlərdə göstərməyə təşəbbüs edənləri «avtoritet» alimlər sırasında saymayaraq hörmətdən salmağa çalışırdılar. Sual doğru? İzi-tozu qalmayan bir çox qədim etnoslar diqqətlə öyrənilməyi halda, dünya xəritəsinin böyük hissəsində ondan çox müstəqil dövlət və muxtar vilayətlə təmsil olunan Türkün tarixini nə səbəbə hər zaman saxtalaşdırır, yaxud da qatı duman içində saxlayırlar? Buna səbəb məhz Türkün

böyüklüyü, sonsuz gücü, müdrikiyi, xəyanəti bağışlamaması, səxavəti və ağayanalığıdır. Tarix meydanına atıldığı andan onun yeri başda olmuşdur. Ətrafında dolaşan çaqqallar quyruq bulaya-bulaya şirin ovunun tör-töküntülərini yeyib kökəlsələr də, həmişə bu güclü heyvanın yoxluğunu istəyirlər. Türklük də aliliyinə sığınmış var-dövlətə yiyələnən yaddillilər, imansızlar onun bu torpağa gəlişinə şübhə toxumları səpibər. Amma ulu əcdad doğulan kimi (özü də qəriblərin faktlarına əsasən) tarixə Oğuz xan, Mətə və Atillalar bəxş edib. Hər əsrdə yeni-yeni qüdrətli sərkərdələr, dövlət xadimləri, sənət korifeyləri - Yusif Balasaqunlu, Mahmud Kaşqarlı, İbn Sina, Sultan Toğrul, Eldəgiz, Qızıl Arslan, Nizami, Xaqani, Çingizxan, Batı, Əmir Xosrov Dəhləvi, Osman Qazi, Yunus İmrə, Əbdürrəhman Cami, Nəsimi, Əmir Teymur, Sultan Bəyazid, Füzuli, Nəvai, Uzun Həsən, Şah İsmayıl, Babur, Cahənşah, Qacar, Nadir, Atatürk, Heydər Əliyev... və b. yetişdirib. Bu tarixi şəxsiyyətlərin hər biri dünyada öz dərin izini bura-

xıb. Onların həyat yolunu bəzən bilərəkdən öz istədikləri görkəmdə işıqlandırılar, dünyanın qara rəngini üstlərinə çiləyiblər. Tarixi cavabsız tapmacalarla doldurublar. Niyə?.. Türkün ulu ərənlərini olduqları kimi və qorxuya saldıqları xalqların gözündə görünən şəkildə sizə təqdim etmək istəyirik. Ulu əcdadlarınızı tanıyıb ibrət alın! Onların ruhunu itirilmiş torpaqlarımızla çox incitmişik... Gəlin bir anlığa da olsa, papaqlarımızı qabağımıza qoyub yaxşı-yaxşı düşünək; görək, doğrudanmı damarlarımızdan hunların, oğuzların, moğolların, səlcuqların qanı axır?..

TARİXİN CAVABSIZ QALAN BİR TAPMACASI

Belə bir günün çatacağı heç kəsin ağına gəlməzdi. Şöhreti kitablara sığmayan dəmir geyimli döyüşçülər sanki qatı tüstünün içərisində erimişdilər. Qərbi və Şərqi öz çaldığı havalara oynadan legionlardan əsər-əlamət görünmürdü, qarşıda əli silah tutan bir bəndə belə gözə dəymirdi, toza dönmüşdü. Böyük sərkərdələri qələbələrle qarşılamağa adət etmiş qala divarları xəcalətdən qapqara qaralmışdı. Onun dili, ağız olsaydı, hönkürüb ağlayardı.

Atillanın ordusu Roma qalasının darvazasına çatanda – bu nəhəng imperiya özünü qorumaq imkanlarından məhrum idi, bircə müdafiəçisi qalmışdı.

Yalın ayaqlı bir qoca şəhər qapısından çıxıb Atilla-

nın çadırına doğru gedirdi və titrəyən əllərində çomağını güclə saxlayırdı. Bu, papa I Leon (Lev) idi. Əyninə kəfənəoxşar ağ paltar geymişdi, xaçabənzer taxta qılıncı başının üstündə tutub tüstüyə bürünən möhtəşəm qalanın əzəməti önündə özünü vüqarlı göstərməyə çalışırdı.

Atilla at belindəydi. Mars qılıncını göyə qaldırıb yürüş əmri vermək istəyəndə qocanı gördü. Bircə an lazım idi ki, o, əlini aşağı salsın və tufanəyrişli hun döyüşçüləri oda-alova qalanan şəhəri - dünya mədəniyyətinin beşiyini yerlə-yeksan etsinlər. Amma, nədənsə, heç vaxt qərarını dəyişməyən Atilla duruxdu, şahə qalxan atının başını döndərüb sakitləşdirdi və qocanın onun çadırına rahat çatmasına şərait yaratdı. Minlərlə igid qəzəbini içinə salıb kirmişcə dayandı. İnsan təlatününü səngidi. Təkcə alovun küləklə oyunundan çıxan uğultu qulaqlara hakim kəsildi...

Atilla qoca papa ilə göy çadıra girdi. Onlar ikilikdə bir neçə saat nə barədəsə danışdılar. İpək parçanın arxasından hər ikisinin silueti lap uzaqdan sezilirdi. Qoca dizi üstə çökmüşdü, gah torpağa sancılıb yellənən qılınca baxır, gah da başını güclə qaldırıb Atillanın sifətinin cizgilərində mərhəmət arayırdı. Hələ ki, nə Mars qılıncında, nə də hun başçısında yumşalmağa doğru meyl vardı. Qoca şirin vədlərini tərifli kəlmələrə qatıb yağış kimi yağdırırdı, lakin sülhün açarı tapılmırdı. Söhbətin uzunluğu yürüş əmri gözləyən döyüşçüləri yorsa da, ətrafa hakim kəsilən sakitlik öz hökmranlığını əldən vermək istəmirdi. Elə bil zaman dondurulub, tarixin təkəri iri bir daşa ilişib,

dünya hərəkətsizləşmişdi.

Nəhayət, çadırdan birinci qoca çıxdı, gəldiyi kimi də sürünə-sürünə şəhərə doğru getdi. O, qara tüstünün içində gözdən itəndən sonra Atilla göründü və cəld bir hərəkətlə qara atı Villamın (Şimşək) belinə tullandı, orduya geri çəkilmək əmri verdi.

Neçə əsr boyu qanlı müharibələr apararaq Şərqi nəhəng imperiyalarını – İran, Misir və Hindistanı qarət etməklə böyük sərvət toplayan qüdrətli Romanın xəzinələrini Atillanın yığıb aparmasına heç bir maneçilik törədən yox idi... O, həmin anda dünyanın ən şanslı və bəxti gətirən hökmdarı idi, heç kəsə nəsb olmayan böyük qələbənin bir addımlığında dayanmışdı. Bütün tarixi mərhələlərdə (nə bu hadisədən qabaq, nə də sonra) belə uğurla heç bir sərkərdə üz-üzə dayanmamışdı və bir də heç kimin qismətinə belə gün düşməyəcəkdi. Əksər mənbələrdə vəhşilik, zülmkarlıq, cəsaret və qətiyyətlik rəmzinə çevrilən Atillanın adına əslində elə bir şücaət yazılacaqdı ki, minilliklər boyu heç kəs üçün ona bərabər ikinci belə məqam yaranmayacaqdı. Əgər yaransaydı, nə Kral Artur, nə Napolyon, nə I Pyotr, nə də Hitler o fürsəti asanlıqla əldən buraxardı...

Bəli, Atilla, ulu babalarının dəfələrlə qanını içən, soydaşları hunları adam yerinə qoymayan romalılara «yüngül» qulaqburması verməklə kifayətləndi. Hun döyüşçüləri qadınların tumanının altında gizlənən Pompey, Sezar nəslini layiq olmadıqları boluq-sərvət içərisində buraxıb geri qayıtdılar. Atilla bir jesti ilə türklərin xeyrinə işləyən tarixin təkərini ləngitdi.

...İndi tarixçilər yaman baş sındırırlar: görəsən, I Leon çadırdan Atillaya nə dedi? Hansı sözlərlə hun sərkərdəsini asan qələbədən əl çəkməyə vadar etdi? Atillanın bu xeyirxahlığından utanmayan bəzi Qərb tarixçiləri insafsızcasına yazırdılar ki, «Vəhşi, yırtıcı, azgın, amansız hun başçısı xaçın qarşısında diz çökdü». Böyük sərkərdənin ata-baba adətlərindən gələn müdrikliyi və humanizmi xristianlığın xeyrinə yozuldu. Həmin tarixi hadisədə Atillanı qərarından döndərən, ilk növbədə, qüdrətli düşmənin öz məğlubiyyətini acizəyə şəkildə boynuna alması idi. Ərənlərimiz sonralar da qılıncın altından keçən rəqiblərini öldürmürdülər. Bir də yeniyetməlik çağlarında romalıların süfrəsindən çörək yemişdi, papa I Leonun maraqlı söhbətlərini dinləmişdi...

Əslində Atillanın Romanı bu şəkildə diz köçdürməsi ilə xristian dünyası bu gün də barışa bilmir. Ondan çox danışıqlar da, haqqında kitablar, filmlər, tamaşalar hazırlasalar da, həmişə vəhşiliyini ön planda saxlayırlar. Şərhlərdə deyilir ki, «Hun Atilla – ilk baxışdan bəhs edilməyə, liderlər cərgəsinə çıxarıлмаğa, dahilər sifətində göstərilməyə layiq olmayan tamam şübhəli subyektdir». Bütün tarix boyu onu mənfur tiran, oliqarxiyaçı, heç bir təbii axına məhəl qoymadan öz ordusunu qəddarcasına gözəlliklərin, dinc lantşaftın məhvinə yönəldən, şəhərləri qarət edən, mədəni Avropa əhalisinə qan udduran köçəri barbar kimi təsvir etmiş, hətta alleqorikləşdirərək şeytan cildinə salmışdılar. Lakin bu qənaətləri irəli sürənlərin özləri də onun liderliyini tam dana, böyüklüyünü, dahiliyi-

ni gözdən sala bilməmişlər.

İndi bəziləri onunla təskinlik tapırlar ki, Atillanın xalqı çoxdan yer üzündən silinib, “daha yöndəmsiz köçərilər yovşanlı düzənlərdə vurnuxmurlar”. Əslində isə belə deyildir. Lakin hunların tamam köklərini kəsdiqlərini fəxrle etiraf etməklə onlar öz əcdadlarının sivilizasiyadan uzaqlıqlarını, bütöv bir xalqı son nümayəndəsinədək genosidə uğratmaqla qaniçənliklərini təsdiqləmişlərmi? Onu da vurğulayırlar ki, guya Atillanın həyatında maraqlı bir epizod yoxdur, ondan kimsə, «böyük Rəhbər düzəldə bilməz». Doğrudur, çoxları onun türklüyünü danaraq özünü küləşdirib, epos qəhrəmanı səviyyəsinə qaldırıb və yalnız bir neçə tədqiqatçı çəkinmədən bildirib ki, «Atillanın həyatı lider olmağın əsası və dərslidir».

Gəlin, tarixin bu tapmacasının cavabını tapmaq üçün baş sındırmayaq. Bir qədər də əvvələ qayıdan, hunları Avropaya və Atillanı Romanın darvazalarına gətirib çıxaran səbəbləri aydınlaşdıraq. Görək, ulu əcdadımız haqlıdır, yoxsa...

Yoxsa elə bir səhvə yol vermişdir ki, ağrısını onun soydaşlarının qanını daşıyan türk xalqları bu gün də çəkirlər...

XUN – HUN:

«Evimiz təkərlər üstündədir, hünərimiz at belində. Yəhər beşiyimiz, taxtımız və şücaət yerimizdir. Müqəddəs yovşanlı çöllərə ayaq basmaq, otları tapdalamaq günahdır. Anamız torpağı murdarlayanlar dünyanı daraltmaqla məşğuldurlar. Onların qanını Ulu Tanrı bizə halal etmişdir».

Çin imperatoru Böyük Hun xaqanı Mətədən ən qaçağan atını istədi. Etirazla qarşılınmadı. Sonra həvəslənib xaqanın sevimli arvadından xoşlandığını bildirdi. Mətə onu da imperatora göndərdi. Amma qonşu dövlətin başçısının hunların istifadəsiz qalan torpaqlarına göz dikdiyini eşidəndə qüdrətli xaqan qəzəbləndi, müharibəyə başlamaq əmri verib dedi: «Torpaq dövlətin əsasıdır. Onu kiməsə payını vermək olar? Atı və arvadı istədiyiniz zaman xərc qoyub ala bilərsiniz. Lakin torpağı hər bir xalqa Böyük Tanrı bağışlayır. Torpaq və xalq varsa, dövlət qurub yaşatmaq da mümkündür»...

Bu da tarixin bir acı dərşidir. Mətənin müqəddəs saydığı torpaqları qorumayanlar tapıldı, yad qadının hiyləsinə uyub paylaşırdan da doğulub taxt-tacda əyləşdi. Bir neçə yüz illik Böyük Hun xaqanlığı dağıldı. Pəren-pəren düşən tayfalar üç qola ayrıldılar. Bir hissə müasir Monqolustan ərazisində qaldı, bir hissə Qazaxstan və Orta Asiyada məskunlaşdı, sonuncular isə döyüş-döyüşə geri çəkilərək İtil (Volqa), Tonya (Dunay) və Yaik (Dnepr) çaylarının sahillərində özlərinə daimi sığınacaq tapdılar.

360-cı ildə hunların üçüncü qolu ilə alanlar arasında qanlı müharibə başlandı. On il davam edən aramsız döyüşlər, qoşunlarının sayının azlığına baxmayaraq, hunların qələbəsi ilə başa çatdı. Onların atlı dəstələri Şimali Qafqaz, Xəzər və Azov dənizi ərazilərini nəzarət altına aldılar. Qərbə doğru irəliləyəndə qarşılarında kral Qermaniinin başçılıq etdiyi qüdrətli qot çarlığı dururdu. Onun torpaqları Baltik dənizindən Azovadək uzanırdı.

Hunlar 374-cü ildə **Balamiri «başbuq» (xan)** seçdilər. İtil sahillərində yaşayan türkmənşəli tayfaların birində dünyaya göz açıb yetişən Balamir qətiyyətli adam idi. O, şərq almanların – qotların üzərinə hücum keçdi. Ağır döyüşlərdə hunların qələbə çalacağına ümid yox idi. Ona görə ki, qotların uzun nizələrlə silahlanmış mahir piyada qoşununu o çağadək heç bir süvari dəstə məğlubiyətə uğratmamışdı. Sonsuz gücə malik və yüksək təlim görmüş qotlar üzərlərinə gələn atlıları asanlıqla nizələrin ucuna keçirib göyə qaldırırdılar. Balamir düşmənin bu məharətinə bələd idi. Və görəsən nə səbəbə yüzlərlə hun atlısını bilə-bilə ölümə göndərirdi?..

Qermani belə döyüşlərə çox alışmışdı. Arxayın idi ki, hunların da cəmdəyini quduz köpəklərə yedirdəcək. Məclis qurdu, heç bir qorxulu hadisə baş verməyibmiş kimi şərəbpaylayan qadınlarla əylənirdi. Birdən ordu başçısı qan-tər içində içəri daxil olub kralın qarşısında diz köçdü:

-Hunlar nizəli piyadaları oxladılar. Müqavimət tamam dağıdılıb.

Demə, hunlar atla düşmən üzərinə sürətlə yeriən məqamda yay-oxdan məharətlə istifadə etməyi bacarıblarmış. Geniş düzəngahda ildırım tək şığıyan hun atlısının əli nizəli qotların 100-150 addımlığına çatanda sürəti azaltmadan oxu ancaq bir dəfə nişan alıb atmaq şansı vardı. Əgər ox qarşısındakı hədəfə dəyməsəydi, o, ölümdən yaxasını qurtara bilməyəcəkmiş. Çünki nə atın yüyənini çəkib saxlamağa, nə də oxu ikinci dəfə yaya qoyub atmağa fürsət tapacaqdı.

...Qermani hunların qalaya girdiyini eşidəndə qılıncını çıxarıb öz əlləri ilə üreyinə sancdı.

Balamir qələbədə ruhlanıb irəli yeridi.

Hunlar 375-ci ildə Dnepr çayı yaxınlığında viziqot qoşunlarını da dağıtdılar.

Viziqotların əksəriyyəti Şərqi Roma imperiyasına qaçıb imperator Valentindən yardım dilədilər. Atanarihin başçılığı altında qalan az bir hissə isə Prut və Dunay arası meşələrdə gizləndi. Tezliklə hunlara müqavimət göstərməyin mümkünsüzlüyünü anlayan Atanarih Bizans imperatoru Feodosi ilə danışıqlar apardı. O, 378-ci ildə döyüşçüləri ilə birlikdə Bizans imperatorluğunun hərbi hissələrinin tərkibinə keçdi.

Beləcə hunlar Qərbi Avropaya doğru irəlilədilər. 378-ci ildə Roma imperiyasının sərhədlərinə yaxınlaşdılar.

Hun adı gələndə Avropa ölkələrində hamının bədənində üşütmə düşürdü. Onlar xüsusi silahlarla təhciz olunurdular. Əyinlərinə kətdən enli xalat geyinir, üstündən kobud dəridən hazırlanan kürk keçirir və paltarlarının ətkələrini at tükü ilə bəzəyirdilər, başlarına ağır dəbilqə, yaxud

nəhəng keçə papab örtüb at belinə qalxır, ömür-günlərini böyük və nazik yəhər üstə keçirirdilər. İlk görünüşləri ilə avropalıların canına elə bir qorxu və vəlvələ salmışdılar ki, yerli sakinlər nağıllarında, əfsanələrində şər obrazını ancaq hunlarla əlaqələndirirdilər. Tarixçilər yazırlar ki, hunlar yerli əhalini təəccübləndirdikləri qədər dəhşətə də gətirirdilər. Ammian Marsellin yazırdı: «Onlar arabalarda köç salırlar. Bu araba həm də hunun evi idi - arvadını da orada əyləşdirirdi. Qadın təkərlər üstə kobud paltarlar tikirdi. Ər-arvad dünyaya gələn uşaqlarını arabada öz yanlarında saxlayırdı. Onlar narahatlığın, mərhumiyyətin, ehtiyacın nə olduğunu bilmir və oddan istifadə etmirdilər, bu səbəbdən də dadlı xörəklər hazırlamağa qadir deyildilər.

Hunlar sanki özlərinin gözəl olmayan, ancaq sağlam atları ilə birlikdə boya-başa çatırlar və ən adi işlərini yəhərdən yerə enmədən yerinə yetirirlər. At üstündə alış-veriş edir, hətta obanın ümumi yığıncağında da atdan yerə enmirdilər. Onlar cəldirlər və atları bərk qaçandır. Döyüşlərdə torpağa paz basdırır, nəre çəkərək düşmənin üstünə cumurlar».

Hunlar Böyük Göy Tanrının ruhuna itaət edirdilər. Onlar beş ünsürü beş şəxsin timsalında canlandırırdılar. Bunlar od, su, hava, torpaq və dəmirdir. Hər biri uyğun olaraq bir rənglə təcəssüm etdirilir: qırmızı, göy, ağ, sarı və qara. Bu «beşlik» hunların musiqisində də təmsil olunur – pentatonik ritmlə mərasimlər, ayınlar, döyüş təlimləri yerinə yetirilir. Öz hərbi şərəflərini qoruyub saxlamaq, ağır döyüşlərdə ölümdən qorxmamaq üçün tanrıçılıq görüşlərinə sığınırıdılar.

IV əsrin əvvəllərində hunlar Roma imperiyasının sərhədlərinə yaxınlaşdılar. Avropalılar bu hadisəni eşidib bərk təşvişə düşdülər. Hamı bir sorğuya cavab axtarırdı: onlar kimin tərəfində duracaqlar? Xristian Romasının xidmətinə keçəcəklər, yoxsa əksinə?..

395-ci ildə Roma imperatoru I Feodosi öldü. Elə bil bu məqamı gözləyirdilər, hunlar Şərqi və Qərbi ovucunun içində saxlayan Roma imperiyasının üzərinə yürüşə başladılar. Onlar iki istiqamətdən hücum etdilər: Qafqaz vasitəsi ilə Bizansa və Dunayı adlayaraq Balkana. Anadoluda hunlar roma qoşunlarını darmadağın etdilər. Qalıqların bir hissəsi müasir Türkiyə və Azərbaycan ərazisində əski soydaşlarına rast gəlib daimi məskunlaşdı.

400-cü ildə Balamir dünyasını dəyişdi, hakimiyyəti oğlu **Ulduz** ələ aldı. 409-cu ildə onun ordusu Dunayı arxada qoyub Bizansla müharibəyə başladı. Hunların həmlələrinə tab gətirməyən Bizans imperatoru öz səfirini Ulduzun hüzuruna yolladı: onlardan sülh istədiyini gizlətmədi. Ulduzdan cavab gəldi ki, «Gün batanaq sən dövlətin yerləşən əraziyə çata bilərəm. Amma ulularımız öz dili ilə imdad diləyəne toxunmamağı tövsiyə ediblər».

Ulduzun ölümündən sonra oğlu **Mançuq** taxtda çıxdı. O, vaxtının çoxunu türk tayfalarını birləşdirməyə sərf etdi. İki oğlu vardı - Atilla və Buda bir müddət dayıları Roilin himayəsi altında yaşadılar.

ROİL XAN:

“Hər şey sərvətə, var-dövlətə bağlıdır”.

Hunların dövləti çiçəklənmə dövrünə qədəm qoyurdu. Torpaqları Aral dənizinin sahillərindən Dnep çayınadək uzanırdı. Lakin əsasən quruculuqla məşğul olan Mançuq dünyadan tez köçdü, taxt-tacı qardaşı Roil ələ keçirdi. O, nəhəng ordu toplayaraq 422-ci ildə Roma imperiyasının ərazilərinə soxuldu, Pannoniyanı (müasir Macarıstanın ərazisi) asanlıqla ələ keçirdi. İmperator onunla danışığa başladı, hunlardan dostluq istədi və çoxlu vədlər verdi.

Roil xan pula, vara hərıs adam olduğundan yürüşlərdən əl çəkdi, ulu babalarının qəhrəmanlıq ənənələrini yarımçıq qoydu, atasının vəsiyyətini belə qulaqardına vurub rəiyyətini alçaldan yüngül diplomatik əlaqələrdən yapışdı, sərvət toplamağı döyüş şöhrətindən üstün tutdu. O, anlamırdı ki, soydaşlarının hünərləri yerli sakinlərin, xüsusilə varlı təbəqənin yuxusuna haram qatıb. Onun inanmağı gəlmirdi ki, hunlar dünyaya ağalığ etməyə qadirdilər, yarıdıcının himayədarlığı ilə yer üzünün bütün sakinlərinə qüdrətli bir xalq olduqlarını anladacaqlar. Roil xan tezliklə hər şeyi nəfsinə qurban verdi və hun döyüşçülərini imperiyanın xidmətində durmağa sövq etdi.

Atilla isə yeniyetməlik çağından müqəddəscəsinə soyunun cahandarlıq əfsanələrinə, əjdadlarının alicənablığına inanırdı. Bilirdi ki, ulu babası Balamir möhkəm və cəsərtli sərkərdə kimi tanınıb, yaşadığı çağlarda adını eşidən avropalılar qorxudan tük salırlar. Babası Ulduz xan və atası Mançuq xan da ən çətin vəziyyətlərdə heç kəsə boyun əyməyiblər. Əcdadları Asiyaya, Afrikaya ağır yürüşlər etsələr də, gecə-gündüz at belində gün keçirsələr də, heç vaxt öz tayfalarının kiminsə ətəyindən yapışmasına, əli qoynunda yad iqtidarların qapısında qulluqda durmasına razılıq verməyiblər. Raul xan isə hunların ən igid gənclərini Roma imperatorunun və əsilzadələrinin xidmətinə göndərdi. Harınlamış senatorlar, konsullar və legion başçıları Şərqi ölkələrindən

topladıkları sərvəti sağa-sola xərcləyərək kef məclisləri düzəldir, əxlaqsız işlər görür – qara camaatla aralarında keçilməz sədd yaratmaqdan ötrü Roulun yolladığı hun cavanlarını saraylarda nəzarətçi kimi saxlayırdılar.

Soydaşlarının romalıları qulluq etməsi açıqfikirli gənc şahzadənin heysiyyətinə bərk toxundu. O, hətta bir gün xanı açıq-aşkar məzəmmət etdi. Roil xan qardaşı oğlunun tənqidlərindən qəzəbləndi. Onu taxt-tacı üçün təhlükə hesab etdi. Əl-qolunu bağlamaq məqsədilə öz oğlunun əvəzinə Atillanı girov kimi Roma İmperatorunun sarayına göndərdi.

Bəli, girov həyatınadək Atilla imperiyadaxili intriqaalara qarşı çıxıb soydaşlarını bir bayraq altında birləşdirmək barədə düşünürdü. Lakin iş elə gətirdi ki, onu nifrət bəslədiyi qurumun süfrəsindən çörək yeməyə, yeri düşəndə isə onların xidmətində durmağa vadar etdilər. O, Romada öz xarakterini qoruyub saxlamalı, əsəblərini cilovlamalı, üzde dost kimi görünən düşmənin qızıdırıcı hərəkətlərinə məhəl qoymamalı idi. Və bu hal onu hakimiyyətə doğru daha inamla can atmağa sövq edirdi.

Atilla Roil xanın tapşırığı ilə başına gətirilən bütün mərhumiyyətlərə dözüdü. O, heç kəsə boyun əymirdi, əksinə, hətta bir dəfə söz atıb şərəfinə toxunan romalını başının üstünə qaldırıb biabırçı şəkildə hovuzaya atır. Bundan sonra düşmən öz evlərində belə ondan çəkinməyə

başlayır.

Yad ölkədə yalnız bir yaşdı ilə dostlaşır. Aseki (Aesius) də xaraktercə əyilməz idi. O, Roma atlısı və Afrika canişininin oğlu idi. Atasının german muzdlusu olsa da, Pannoniyada varlı və əsilli romalının qızı ilə evlənmişdi. Asekinin anasının imperator sülaləsi ilə qan qohumluğu vardı. Bu yeniyetmə mahir bir döyüşçünün və roma zadəganlığının övladı sayılırdı. Atasının Qalliyada baş verən üsyanda öz əsgərinin əlləri ilə öldürülməsindən sonra o, imperatorun himayəsinə keçirilmişdi.

Atilla ilə Aseki arasında dostluq telləri bağlanırdı. Onların tuturu. Hər ikisi döyüş hazırlığı məsələlərində xüsusi istedadla malik idi. Öz aralarında müzakirələr aparanda Şərqi müharibə taktikasının üstünlüyünü anlamışdılar. Aseki Atillaya Roma vuruşunun sirlərini öyrətməklə hunlardan daha cəsarətli və güclü olduqlarını sübut etməyə çalışırdı. Lakin hunların süvari qoşununun atla sürətli hücumu zamanı ox atmaq məharətinə heyran qalmışdı. Bir də sakit və həlim görünən hunların müharibədə gözləri önündə qan töküldükcə qorxu hissini itirib şirə dönmələrinin səbəbini anlamaq istəyirdi. Bəzən döyüş təlimlərində Atillanı hirsəndirir, ondakı dəyişkənliyin, artan gücün, qarşısızalmaz emosiyaların mənbəyini tapmağa çalışırdı.

Müstəqil insanları heç yerdə sevmirlər. Asekinin də öz ölkəsində gözü götürməyənlər vardı.

Romanın daxilində orduda iki sərkərdə arasında kəskin münaqişə yaranmışdı. Bonifasi Asekinin hunların döyüş taktikasını roma legionlarına tətbiqini özlərinə təhqir sayırdı. Onlar hələ yeniyetməlik çağlarından bir-biri ilə yola getmirdilər. Bunu bütün Roma bilirdi. Döyüşlərin birində Bonifasi müəmmalı şəkildə öldürüldü. Aseki qorxuya düşdü ki, senat bu məsələdə onu günahlandıracaq. Ona görə də Atillaya yardım etdi ki, ona qoşulub girovluqdan qaçsın və hər ikisi birlikdə təhlükədən uzaqlaşsın.

Aseki şahzadə ilə hunların yanına gəldi. Girov həyatından xilas olmasında Asekinin köməkliyini Atilla heç vaxt yaddan çıxarmadı. Onu Roil xandan himayəsi altında bir neçə il romalıların təqiblərindən qorudu. Aseki qısa zamanda hunların döyüş taktikasını, sursat və silahlardan istifadə üsullarını yaxşı-yaxşı öyrəndi.

Bir gün imperator hun xanının yanına elçilər göndərdi. Onlar çoxlu hədiyyələr gətirdilər. Roildən xahiş etdilər ki, xayın Asekinin qollarını bağlayıb geri göndərsin.

Atillanın işə qarışub romalı dostunu bir həmlə ilə xilas edəcəyini düşünən Roil xan hiylə işlətdi. Qardaşı oğlunun qılıncını qınından çıxarıb Asekiyə verdi. Sonra imperatorun legionerlərinə dedi:

-Hun çörək kəsdiyi qonağının qollarını bağlamaz. Aseki sizin sərəncamınızdadır. O təkdir, siz isə on beş döyüşçüsünüz. Bacarırsınız, özünüz onun qollarını bağlayıb aparın. Hunlardan kimsə romalıya yardım eləmək istəsə, ancaq silahsız, yalın əllə qabağınıza çıxacaq.

Təkcə Atilla silahsız Asekinin yanında qaldı. Meydan sıxılıb ortanı boşaltdı. Romalıları çaşıb qaldılar. Əlbəttə, Roil xanın ürəyindən keçirdi ki, orada iki dəliqanlı ilə təpədən dırnağa silahlı romalıları arasında döyüş başla-

sın. Əmin idi ki, Atilla silahsız onların əlindən sağ çıxma-
yacaq. Amma uzun nizəli döyüşçünün hücumu vəziyyəti
tamam dəyişdi. Atilla çevik bir tullanişla onu atdan saldı,
nizəsini əlindən alıb düşməne deyil, hunların bayraqla-
rı sancılan dirəyə doğru atdı. Nizə Roil xanın başının
üstündən keçib taxta lövhəyə sancıldı. Bundan sonra
romalılar yerə sərilən döyüşçünü özləri ilə götürüb suları
süzülə-süzülə geri qayıtdılar. Bu, Atillanın Roil xana son
xəbərdarlığı idi.

Atilla vətənə dönəndən sonra da açıq-aşkar taxt-taca
can atmırdı. Hər addımını düşünüb-daşınırdı. O, anlayır-
dı ki, ilk öncə idarəçilik bacarığına yiyələnməli, soydaş-
larının qəlbinə yol tapmalıdır. Boş vaxtlarında meşənin
dərinliklərinə çəkilib gələcək işlərini planlaşdırırdı.

Avropa tarixçilərinin qənaətlərinə görə ayrı-ayrı tay-
falar şəklində götürəndə hunlar işlək, daim hərəkətli və
tez-tez inamlarını dəyişən idilər. Hələ torpağa bağlan-
mamışdılar. Həvişə səfərlərə hazırlaşır və növbəti daya-
nacaqlarının uzun sürməməsi barədə düşünürdülər. Atlı
tayfa sayılırdılar. Əyləncələri də, sevgiləri də at belində
keçirdi. Bir-biriləri arasında mal dövriyyəsinə çıxarmağa
əmlakları hələ yox idi. Bu səbəbdən də qarşılıqları çıxan
yad kəndləri boşaldır, əllərinə nə keçirirdilərsə, hamısını

*Avropalılar Atillanı bu gün də başkəsən
cəllad kimi təsəvvürə gətirirlər.*

öz malları kimi götürüb xurcunlarına doldururdular. Yer
üzündə canlı-cansız nə vardı, hamısını öz ovları kimi
qəbul edirdilər. Topladıqlarını bazara aparıb yaşamaq
üçün lazım olan müxtəlif ərzaqlara dəyişirdilər.

Başçı kimi gənc Atillanın qarşısında çətin bir vəzifə
dururdu. O, bir çox vəhşi adətləri həyatın prinsipinə
çevirən, başqasına tabeçiliyi özünə ar bilən, azad gəzib-
dolaşan, sərbəst düşüncəli və anarxiyaçı təbiətə malik
hunları monolit xalq olaraq birləşdirməli idi. Ona mane-
çilik törədənlər təkə ailə və tayfadan kənarda olanlar
deyildilər, doğma əmisi də belələrinin arasında idi. O
yaxşı anlayırdı ki, gələcək döyüşlərdə hun ordusu daha
intizamlı, təcürdən dırnağa silahlanmış, yüksək təlim al-
mış döyüşçülərlə üz-üzə duracaq. Atillanın dünyanı öz
əsərəti altına almaq, bununla hunlar ölkəsini hər yerdə
tanıtmaq arzusunun əvvəllər ən yaxın silahdaşları da
dəstəkləməirdi. O, bütün başçıları səbirlə dinləyib etiraz-
larının əsassızlığını inamla anlatmalıydı. Atilla yaxşı an-
layırdı ki, hun öz başçısından o halda çəkinəcək ki, onun
gücü, ağılı və fərasəti qarşısında acizliyini duyacaq. Atilla
bir də səxavəti ilə onları ələ ala bilərdi. Döyüşlərdə top-
lanan sərvəti igidlik göstərənler arasında hünərinə görə
paylaşdıracağına hamını inandırmalıydı.

Məqam çatan kimi – Atilla fürsəti əldən buraxmadı.
Roil xanın xəsisliyi və pula hərisliyi o həddə çatmışdı ki,
az qalardı hunları romalıların quluna çevirsin. Kimə dərs
vermək lazım gəlirdi, imperator ona sifariş verirdi, qotları,
yerli üsyankar sənətkarları cəzalandırmaq üçün hunlar
işə qarışırdı. Bu hal elə həddə çatdı ki, Atilla qəzəbini
boğa bilməyib elin yığınaçığında at belində hökmdarın
iqamətgahına doğru çaptı. Onun qarşısını almağa cəhd
edənlər yəhərdən aşırıldılar. O, əvvəl kamanının yayını
işə saldı, uzaqdan sərrast atdığı ox Roil xanın sinəsinə
sancıldı. Sonra qılıncını havaya qaldırıb beli bükülü xa-
nın boynuna endirdi. Bu, qədim ritualı xatırladan hərəkət
bir neçə saniyənin içində hamının gözü önündə baş ver-
di. Atilla bir neçə kəlməni elə bağırdı ki, elə bildilər göyde
ıldırım çaxdı:

-Babalarımızın hökmünü yerinə yetirdim. Özünü
düşmən qarşısında nökrə sayanların, hunu qula çevirmək
istəyənlərin aqibəti belə olacaq.

Qardaşı sinəsinə qabağa verib onu qorumağa çalış-
dı. Lakin ani sükutdan sonra birdən-birə hər şey dəyişdi.
Bütün hun əhli qılıncını göyə qaldıraraq qışqırdı:

-Atilla!.. Atilla!..

Atilla hakimiyyəti ələ aldı. O, özündə elə bir güc hiss
etdi ki, artıq ən çətin problemə hazır idi.

Dünyanın yeni qüdrətli sərkərdəsi belə doğuldu. Özü-
nün və xalqının həyatını risk altında qoymaqla sonsuz
qələbələrə yol açaraq bu şəxs mərhumiyyətin, təhqirin,
xəyanətin, insanın, qəddarlığının içindən keçib taxt-taca
yiyələndi.

Bu hadisə 434-cü ildə baş verdi. Roilin ölümündən
sonra Aseki Romaya qayıtdı və ikinci dəfə konsul seçildi.

Atilla qırx yaşında taxtda əyləşdi. 11 il ərzində qardaşı
Budadan yardım gördü... ❌

(Ardı gələn sayımızda)